

Quliyeva Günəş Zakir qızı¹⁶

**BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞINDA TÜRKCÜLÜYÜN
TƏŞƏKKÜLÜNDƏ FÜZULİ ƏNƏNƏLƏRİNİN ROLU**

XVI -əsrəndən üzü bəri poeziyamız Füzuli yaradıcılığının təsirində olmuşdur. Dahi şairin poetik ənənələri bütün yaxın Şərq ədəbiyyatları ilə bərabər özündən sonrakı doğma Azərbaycan şeirinə də təsir etmişdir. Bu təsir həm müsbət, bəzən də mənfi xarakter daşmışdır.

Füzulidən sonra təxminən üç əsr bu təsirin mexaniki qəbulu ilə bağlı epigon poeziya yaranmışdır. Elə buna görə də XIX-əsrəndə böyük maarifçi – filosof olmuş M.F. Axundzadə öz yeni – modern ədəbiyyat konsepsiyasına maarifçi realizmə yol açaraq, epigon poeziyaya zərbə vurmaq üçün onun yaranmasına bəis olan, şairə “Füzuli şair deyildir” hökmünü vermişdir. (1) Doğrudur, bu fikir obyektiv həqiqəti ifadə etməzdi. Füzuli ənənələri XIX -əsr Türkiyə romantizminə və XX-əsr Azərbaycan romantizminə müsbət yaradıcı təsir göstərmişdir.

Füzuli poeziyası XX-əsr Azərbaycan şeirində romantik təmayülün formalaşmasına iki istiqamətdə təsir etmişdir. Bədii – estetik, həm də mövzu baxımından. Bu iki cəhət tək-cə romantik poeziya təmayülünü deyil, həm də çox qüvvətli realist fəlsəfi – intellektual poeziya təmayülünə də öz müsbət təsirini göstərmişdir. Xüsusilə, 20-ci əsrin 50-ci illərindən sonra bu təsir güclü olmuşdur.

Füzuli romantik ənənələrini yaradıcı şəkildə mənimsəmiş fəlsəfi – intellektual poeziya təmayülünün aparıcı nümayəndəsi şair Bəxtiyar Vahabzadə olmuşdur.

O, 50-ci illərdə Füzuli dühasını başa düşən, poeziyada Füzuli zirvəsini görən istedadlı sənətkar olaraq ədəbiyyata gəlmişdir.

Füzuli yaradıcılığı və Füzuli mövzusu gənc yaşlarından Bəxtiyar Vahabzadəni türk tarixinə, türkmənəviyyatına, türkçülüyə yönəltdi. Bəxtiyar Vahabzadənin ümumən yaradıcılığının formalaşmasında klassik ənənələr – “Kitabi-Dədə Qorqud”, Nizami, Nəsimi, Vaqif, Cavid ənənələri mühüm rol oynamışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin “Şəbi-Hicran” poeması bu ruhda qələmə alınmışdır.

Nə yaman, nə çətin günlərə qaldım,
Sevənin düşməni min-min olurmuş,
Amansız şübhələr, dilsiz baxışlar,
Sevənin qəlbində çin-çin olurmuş.

Busonsuz, öldürdükcə dirildən sevdanın yaşantılarını, sirrini o da öz ustadı Füzuli kimi sözə etibar ediridi. “Şəbi-hicran” poemasında dahi ustadının sözə olan heyranlığının yeni çalarlarını qələmə alır və həm də bu heyranlıqdan Füzulinin özünə də müstəsna dərəcədə böyük pay ayırırdı. Bəxtiyar Vahabzadə Mövlananın Şəms Təbriziyyə olan ilahi bağlılığı qədər bağlıydı Füzuliyə. Onun heyranıydı. Sənətin hansı gizlininə baş vururdusa, qarşısında Füzulini görürdü. Və bu düşüncələri şerin ölməz dili ilə belə ifadə ediridi:

...Qəvvəs olub o dəryada mən çox üzmək istədim,
Batdım bircə damlasında, damlası da dərinidir... Və yaxud:
...Dərək etmədim hikmətini, can heyrətdən uçundu,
Heyrətimin şaxtasında idrak dondu, nə dondu!

Bu Bəxtiyar Vahabzadənin Füzuli dühasına olan heyranlığının bədii ifadəsidir. Publisistik müstəvidə söylədikləri də bədii şəkildə dediklərini addım-addım izləməkdədi:

”İnsanlığı tanrıya, sevgini dinə çevirən Füzulinin səsi bütün zamanları gəlib keçir, bizi həqiqətə, sədaqətə, ədalətə, böyüklüyə, ülviliyə və yüksəkliyə səsləyir. O bizimlə bərabər yaşayır..... Şairlər var ki, biz onları bəyənilirik. Şairlər var ki, biz onları sevirik, şairlər də var ki, biz onların sənəti qarşısında sükut edirik, onun tilsiminə düşürük. Füzulinin özü demişkən:”Surəti halım görən surət xəyal eylər mən”...

...Beləliklə, Füzuli şeirinə, Füzuli xatirəsinə ən böyük hörmət, bizim heyratımız və bu heyratdan doğan sükutumuzdur.”(2)

Həm Füzuli, həm də Bəxtiyar Vahabzadə üçün poeziya, ümumiyyətlə sənət aləmi eşqin tərənəsi, insan düşüncəsinin uçuş mərkəzi kimi dəyərlidi. Bu münasibət Bəxtiyar Vahabzadənin “Şəbi-Hicran” poemasının “Can yangısı” fəslində yetərincə mükəmməl şəkildə öz ifadəsini tapmışdır:

Biri deyir ki, sənət eşqin tərənəsidir.
Biri deyir ki: Sənət hər bir şeydən öncədir.
Biri deyir ki, sənət adicə əyləncədir.
Biri deyir ki, sənət cəlb edə bilmir mənə.
Biri deyir ki, sənət insan düşüncəsini,
Fikrini, xəyalını uçurur göylərə...

Əsərin əsas surətlərindən biri olan Əbdül Kərimin dedikləri isə əslində böyük müdriklərin-ilk növbədə Füzulinin və Bəxtiyar Vahabzadənin öz münasibətini ifadə edir:

Sənət dəryaya bənzər, onun min bir halı var
Onun sirlərlə dolu öz cah-cəlalı var.
Kiminin bu dəryada gördüyü çör-çöp olur,

Kimi də dibindəki, incilərə vurulur.

Məncə, can yangısıdır, şeir, sənət, əzəldən,

Poemanın başqa bir səhnəsində şair Leylayla Məhəmmədin qarşılıqlı söhbəti əsasında sənətə, sənətkara olan münasibətini Füzuliyənə bir tərənnümlə belə ifadə edir:

-Yanırsan, əzizim, alış, yan yenə,

Sənət dediyin də yanar çıraqdır.

Elin kədərinə, elin qəminə,

Səndə yanmasan, kim yanacaqdır?

B.Vahabzadə də ustadı Füzuliyə xas müdrikliklə sənətkarı yanan şama, çırağa bənzədir. Eyni zamanda, fərqi var ki, Füzulinin, bir növ özünün prototipi kimi yaratdığı Məcnunun özü də əbədi, sönməz bir eşq çırağıdır. Onun sözləri milyonların könlünə eşq şəfqəti əta edir. Buna görə də B.Vahabzadə "Heyrət, ey büt!" məqaləsi boyunca dahi şairin sənətkarlıq məziyyətlərinə bu yöndən nəzər salmağı vacib bilirdi. "Füzulinin tərənnüm etdiyi eşqin özü böyükdür. Bu eşq insanı fədakarlığa çağırır, onu daxilən böyüdən, mənən yüksəldən, qəhrəmanlıq dərəcəsinə ucaldan eşqdır. Füzuli nə üçün Məcnun Tablosunu cızdı? Məgər Füzuli Məcnunun özü deyilmi? Bu Məcnun nəyin Məcnunudur?.. Nəyin dəlisidir?.. Məcnun idrak Məcnunudur, hər şeyi tərək etmək, hər şeyin mahiyyətinə, cövhərinə varmaq ehtirasının timsalıdır. Məcnun cəmiyyətin məhdud qayada və qanunlarına qarşı idrakın üsyanıdır.... ..Bir sözlə Füzuli böyük təbiətli, böyük idraklı cəmiyyətin fəvqünə ucalmış əfsanəvi Məcnun rolunda özünü, öz məna və mənafeğini tapmışdır. Məcnunu Füzuliyə sevdiren ondakı üstünlük, ondakı böyüklük və yüksəklik idi"...(3)

Bəxtiyar Vahabzadə Məhəmməd Füzulini sözlərində nəfəs alan, fikirlərində yaşayan, duyğularında fəryad çəkən insanlar insanı, şairlər şairi ariflər arifi kimi qəbul edir, xüsusi bir duyğusalılıqla onun havasına uçunur və bu barədə olan fikirlərini belə ifadə edirdi. "Füzuli tədqiqatçılarından hər biri onun böyüklüyünü bir cəhətdə görmüşlər. Mən isə onun böyüklüyünü ilk növbədə dilinin sehri ilə dünyadakı bütün türk xalqlarını birləşdirməsində, bir çırağın ətrafında toplaya bilməsində görürəm. Kim iddia edə bilər Füzuli yalnız Azəri türklərinin şairidir?! Yox! O həm Azəri, həm türkmən, həm kərkük, həm özbək, həm də Türkiyə türklərinin dahisidir. Bir sözlə, Füzuli türk xalqlarının kökü, bizi onun qolları, budaqlarıdır."(4)

B.Vahabzadə Füzulinin böyüklüyünü hər şeydən əvvəl dilinin seyrində görürdü və bu həm də Füzulinin ruhunun seyrində. Dahi şairin bütün dünya türklərinin böyük sənətkarı olması onun ruhundan, ruhən dünya türklərinə yaxın, doğma olmasından qaynaqlanırdı.

Onun bənzərsiz üslubu, poetik dili bu ruh birliyinin təcəlli etdiyi həqiqətdən gəlirdi. Dilə, milli ruha bağlılıq həm də Bəxtiyar Vahabzadənin özünün böyüklüyündən intişar tapırdı. Bəxtiyar Vahabzadə heç də təsadüfi deyil ki, sovetlər dövrünün ən kəsərli çağlarında belə sistemli, dayanaqlı şəkildə doğma ana dili mücadiləsi aparmış, öz ana dilinə biganə, yad olanları birmənalı şəkildə qımağa tutmuşdur.

O, məşhur "Ana dili" şeirində öz dilinə xor baxan rusbaşı "obrozovonlar" a qarşı qəzəbini gizlətmir və "qoy bütün vəzifə, kreslo" hərisliyindən gələn bədxahlığına ananın verdiyi süd qənim olsun, əvəzində buyurdun "Segah"ı "Rast"ı, "Şahnaz"ı, doğma dili mənim olsun" səsiydi. Bəxtiyar Vahabzadəni doğma ana dilinə böyük eşqi, qədərbilənliyi, vətəndaşlıq qayəsi bağlayırdı. O, doğma dilinin aşığı, məcnunu idi. Öz doğma dilinə məcnunənə bir sevgi bəsləyirdi. Və heç də təsadüfi deyildi ki, "Şəbi-hicran" poemasında dönə-dönə bəyan edir, ürək ağrısı ilə vurğulayırdı:

"Bu qəmdir ki, millətə qəlbinə də, eşqinə də, ruhuna da qəsd edirlər, ay aman"... Bu eyni zamanda Füzulinin harayı, qəlbinin səsi idi. Ancaq, "sərvəti deyil, ürəyi də parçalanan" bir məmləkətin, xalqın taleyi həm Füzulinin, həm də B.Vahabzadənin dilindən, yaşamından belə keçirdi. "Şəbi-hicran" poemasında:

Arzusunu, eşqini
o tapmadı həyatda
Həyata güldüyündən
ağladı zülüm-zülüm,
Füzulini həyat da !.

B.Vahabzadə öz böyük ustadı kimi, bu milli faciə və dərdlərin ilk növbədə dövrün, zamanın xarakterindən irəli gəldiyini bəyan edirdi. Füzulinin də ən böyük gileyi, tənqid hədəfi zəmanədən idi. Zəmanədən şikayət ilk növbədə Füzulinin "Şikayətnamə" əsərinin meydana gəlməsinə zəmin yaradırdı. Öz növbəsində B.Vahabzadənin "Şikayətnamə"si "Gülüstən", "Şəbi-hicran", "Şəhidlər" idi. Həm Füzulinin, həm də B.Vahabzadənin əsərləri öz zəmanələrinin manqurt təfəkkürünə üsyan faktları, lövhələri kimi qəbul edilirdi və Füzulinin "Şikayətnamə"si Bəxtiyar Vahabzadənin "Gülüstən"ı, "Şəbi-hicran"ı ilə tamamlanırdı:

Bax belə bir zamanda
Günəş kimi parlayıb qalxdı göyə Füzuli.
Saldı şəfəqlərini hər ölkəyə Füzuli.
Ürəklərdə qırılıb, qövr elədi acılar.
Hərəsi bir diyarda qalan qardaş-bacılar,
Füzulinin şeirilə tanıdı bir- birini,
O çatdırdı qardaşa, qardaşın əllərini,
Könüllərə bir ümid,
Nəşə verdi Füzuli,
Parçalanmış milləti

Birləşdirdi Füzuli.

Dərin minnətdarlıq hissi ilə qeyd etməliyik ki, 20-əsrin totalitar sovet basqıları altında eyni birləşdirici, oyađıcı, səfərbərdeici, missiyanı Bəxtiyar Vahabzadə fenomeni cəmiyyətimiz üçün yerinə yetirdi, millətin böyük dərđini çiyinlərində ləyaqətlə daşdı, hər misrasda, hər beytində, ikiyə bölünmüş dođma Azərbaycanımızın azad olmaq, birləşib bir olmaq ideyasını ifadə etdi və bu məqamda həmişə Füzuli ruhən, fikrən onun yanında oldu. Ona mənəvi dəstək verdi. Parçalanmış milləti birləşdirmək istəyinə güc qatdı.

Füzuli dilinin sehrlı, qüdrətli varlığı ilə yaratdığı “Gülüstən”, “Şəbi-hicran”ı böyük türk dünyasını birliyə, bütövlüyə səslədi. Bütün bütün bu dil əzbəri olan əsərləri o, ilk növbədə Füzulinin ana laylasına bənzər poeziyasının həmrəyliyi, həmdərdliyi hücrəsinə etiqad və zikredə-edə yaratdı və böyük ustadın poetik irsi barəsində həmişə xüsusi iftixar hissi ilə söz açdı: “Ana laylası”na bənzər bu misralardakı dilin sehrlı dünyanın o başında yaşayan bir türklə bu başında yaşayan türk eyni kökə qayıdıb bir-birini tapır. Budur Füzuli şeirinin tilsimi, böyüklüyü və qüdrəti.”

Dəqiq dəyərləndirmədi. Ancaq, bu dəyərləndirmətəkcə bir məqam üçün deyil. Daha çox davamlı və ardıcıldı. Bir məqalədə, bir şeir və poemada, bir müsahibə və çıxışda qoyulan məsələ başqa bir söhbət əsasında yenidən davam etdirilir, yeni maraq dünyasından sərgilənir. Yəni Füzuli Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının gündəlik yaşamının hər məqamında, hər zərrəsindədi.

“Bu gün insan və kainat qarşı-qarşıya dayandığı kimi, Füzuli şeirinin sirri və ecazkarlığı da əsrlər boyu öyrənilməsinə baxmayaraq bizim qarşımızda bir sual kimi dayanmışdır. Biz bu gün “seyr elə məkanı laməkani”-deyən Füzulini elmin bugünkü səviyyəsində yenidən öyrənməliyik”.

Vətən, millət yolunda yananda belə külə dönməyib, gülə çevrilən, hər kəsin aqibətini B. Vahabzadə ilk növbədə Füzulinin simasında təqdim edir. B. Vahabzadənin “Şəbi-hicran”ı əslində Füzulinin “Şikayətnamə”sinin qarşılığında qələmə alınmış Füzulinamədi.

Onun Füzulisi, sadəcə “salam verdim rüsvət deyildir deyə almadılar” acısı çəkən, sıxıntısı yaşayan vətəndaş deyil, ölümüylə belə Vətənin göylərində aydın üfüqlərə ça bilən, gülümsəyən müdriklər müdrirki, dahilər dahisidir. (4)

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. M.F. Axundovun məqalələri. “Nəzm və nəsr haqqında” 1859.
2. B. Vahabzadə. M. Füzulinin 500 illik yubileyindəki çıxışından (Türkiyənin Bilkənd Universiteti), Zaman və Mən, Bakı, 1999, s.225
3. B. Vahabzadə “Şəbi-hicran”. Seçilmiş əsərləri, II-cild, Bakı, “Öndər”, 2004, s.11-12, 525 – ci qəzet, 2015, 14 fevral, s.24
4. B. Vahabzadə. Mənəviyyat bayrağı, Ədəbiyyat qəzeti, 17 fevral, 1995
5. M. Füzuli. Əsərləri. Altı cildə, Bakı, 2005.
6. B. Vahabzadə, “Heyrət, Eybüt!”, Türk Edebiyyatı dergisi, fevral, 1977, say 40, səh.10
7. B. Vahabzadə, “Heyrət, Ey Büt!”, Türk Edebiyyatı dergisi, Yanvar, 1977, say 39, səh.8
8. B. Vahabzadə. Əsərləri. 12 cildə, VI. Bakı, “Elm” 2008

Acar sözlər: *B. Vahabzadə yaradıcılığı, M. Füzuli ənənələri, Türkcüülük, XX-əsr fəlsəfi- intellektual poeziya təməyülii.*
Ключевые слова: Творчество Б. Вахабзаде, традиции М. Фазули, тюркизм, философия-интеллектуальная поэзия XX века, Азербайджан

Key words: B. Vahabzade's creativity, M. Fuzuli traditions, Turkism, XX-century philosophical intellectual poetry.

РЕЗЮМЕ

Роль традиций Физули в творчестве Бахтияра Вахабзаде

Роль традиций М. Физули в отражении тюркизма в творчестве Б. Вахабзаде

Применение творчества М. Физули. Традиции Физули оказало положительное творческое влияние на Турецкий романтизм 19-го века и Азербайджанский романтизм 20-го века. Повышение данного влияния в частности после 50-ых годов 20-говека, и использование традиций Физули в творческой форме принесло известность Б. Вахабзаде как выдающемуся представителю данного философско-интеллектуального уклона поэзии.

Summary

Role of Fizuli's traditions in Bakhtiyar Vahabzade's creative

Role of Fizuli's traditions in Bakhtiyar Vahabzade's creative, in organization of Turkism, derive benefit from Fizuli's traditions and Fizuli's traditions had positive creative influence to the XIX century Turkey romanticism and XX century Azerbaijan romanticism. Specially, became strength of this influence after the 50 years of XX century gave chance to Bakhtiyar Vahabzade to adopting of Fizuli's traditions and became known as famous representative of philosophy-intellectual poetry direction.

Rəyçi: prof. Nizaməddin Şəmsizadə